

NAGY FERENC

Esetek és nézetek a büntetőjogi végszükség köréből

Míg a jogos védelem a jog és a jogtalanság, addig a végszükség szabályozása a jogos érdekek összeütközését feltételezi. A végszükség-helyzetet a kollízióba jutó jogi tárgyak veszélybe kerülése hozza létre úgy, hogy ezt a veszélyt büntetendő cselekménnyel hárítják el az érintett jogi tárgy(ak) sérelmére.

Azt a kérdést, hogy az olyan szükséghelyzet, amely jogos védelmet nem alapoz meg, a büntethetőségre milyen kihatással van, a büntetőjog történetében különböző szempontok szerint nagyon eltérően választották meg. Hosszú időn át dominált e kérdéskör izolált és kazuisztikus tárgyalása és szabályozása. Később olyan törekvés fogalmazódott meg, hogy a végszükség egy általános fogalom alá rendelhető. A végszükség differenciált megítélése viszont csak a XX. század produktuma.

Végszükséghelyzet a római jogban

A római jog a végszükséget jobbra magánjogi vonatkozásaiban szabályozta, pontosabban a konkrét szituációt mérlegelve történt az értékelés. A végszükséggel összefüggésbe hozható több példa a dologrongálással kapcsolatban merült fel. Ezek közül az alábbiakat emelem ki és idézem.¹

„Van még egy másik kifogás, amivel kapcsolatban *Celsus* kétségbe vonja, hogy vajon lehet-e rá hivatkozni. Ha például a szomszéd házát lebontottam, hogy tűzvészt megfékezzem és ellenem tulajdonvédelmi keresettel (*interdictum quod vi aut clam*), vagy jogtalan dologrongálás miatt perelnek. *Gallus* ugyanis kétli, hogy emelhető-e kifogás, 'amennyiben a lebontás nem tűzvész megakadályozása okából történt'. *Servius* azonban azt mondja, ha állami tisztviselő tette volna, akkor meg kellene adni a kifogást, magánembert viszont általában nem illet meg. Ha viszont erőszakkal vagy csellel, alattomban (*vi aut clam*)

¹ Vö. MOMMSEN, THEODOR: *Römisches Strafrecht*. 2. Neudruck, Aalen, 1990. 830–831. p.; SÁRY PÁL: A büntethetőségi akadályok római jogi gyökerei. *Jogtudományi Közlöny*, 1999. december. 534. p.

tették ezt, és a tűz nem érte volna el a szomszéd házát, akkor meg kell téríteni az egyszeres becsértéket. Ha viszont a tűz elérte volna, akkor az alperest fel kell menteni. Ugyanez vonatkozik a dologrongálás miatti keresetre is, mert sem jogellenesség, sem károkozás nem forog fenn, ha a ház mindenképpen megsemmisült volna. De ha ezt olyankor tetted, amikor nincs tűzvész és csak később tört ki a tűz, akkor nem lehet ugyanígy dönteni, mert *Labeo* azt mondja, hogy a károkozás tényét nem az utólagos, hanem az akkori állapot alapján kell megítélni.” (D 43, 24, 7, 4 Ulp. 71 ed.)

„Ugyanígy *Labeo* írja, hogy nem adható semmilyen kereset, ha egy hajó a szél erejénél fogva egy másik hajó horgonykötelékebe sodródik, és a hajósok a kötelet átvágták, akkor ha a hajót semmilyen más módon, csak a kötelek átvágásával lehetett kiszabadítani. Ugyanígy vélekedett *Labeo* és *Proculus* a halászhálókra vonatkozóan, amibe a halászhajó belegabalyodott. De ha ez a hajósok gondatlanságából következett be, akkor a *lex Aquilia* szerint lehet perelni. De abban az esetben, ha a hálók tekintetében jogtalan dologrongálás miatt perelnek, a halak értékét, amiket emiatt nem fogtak ki, nem vonják be a kárértékbe, mert bizonytalan volt, hogy kifogják-e. Ugyanígy kell dönteni a vadászok és madarászok esetében.” (D. 9. 2. 29. 3)

„Ha egy hajó elsüllyeszt egy vele szembejövő hajót, akkor *Alfenus* azt mondja, hogy vagy a kapitánnyal, vagy a kormányossal szemben kell jogtalan dologrongálás miatt pert indítani. De amennyiben a hajót olyan erő hajtotta, amelyet nem lehetett uralni, akkor a tulajdonos ellen nem lehet keresetet indítani. De hogyha mindebben a legénység vétkes (*culpa*) volt, akkor úgy gondolom, hogy az *actio legis Aquiliae* rendelkezésre áll.” (D. 9. 2. 29. 4)²

Az idézett esetek alapján kétségtelenül megállapítható, hogy a rómaiak ismerték a szükségjogot. A végszükség kérdése magánjogi szempontból részesült tárgyalásban és az esetekben a megmentett és a károsított jogi javak vagy közös veszélyben forogtak vagy az a dolog okozta a veszélyt, amely ellen a szükséghelyzetben cselekvő eljárása irányult. A kázusok továbbá többnyire a valóban gyakorlati jelentőségű, azaz a mindennapi életből merített tapasztalati esetek, amelyek legtöbbször anyagi javak megvédésére és feláldozására vonatkoztak.³

Karneadész és esete

A görög filozófus Karneadész – aki időszámításunk előtt 214-ben született és 129-ben halt meg – a római, ún. harmadik akadémia vezető tagja volt,⁴ azt az esetet bocsátotta vitára, amelyben két hajótörött egy deszkára kapaszkodik, a

² Vö. HAUSMANINGER, HERBERT: *Das Schadenersatzrecht der lex Aquilia*. 2. Aufl. Manz, Wien, 1980. 68–69. p.

³ BALÁS P. ELEMÉR: *Degré Lajos és a végszükség problémája*. Szeged, 1937. 7–10. p.

⁴ CASTIGLIONE LÁSZLÓ: *Az ókor nagyjai*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1971. 260. p.

deszka azonban csak egyikőjüket tudja a vízben fenntartani. Ezután az történik, hogy az egyik a másik személyt a deszkáról a vízbe löki és ezáltal fulladásos halálnak szolgáltatja ki, hogy saját életét mentse. (Az eset „modern” büntetőjogi elemzését lásd a tanulmány végén.)

A Karneadész által felvetett eset iskolapéldája volt annak, hogy az igazságosság és a bölcsesség egymásnak ellentmondhat, és hogy a bölcsesség nem az igazságosság ideáljából, hanem a saját önös haszon és érdek gondolatából vezethető le. A fenti példával Ciceró is foglalkozik „Az államról” címmel készített munkájának harmadik könyvében. Ő is az igazságos és az okos cselekvés ellentétbe kerülését mutatja be ezzel a példával. Szerinte az igazságosság természetesen azt követeli meg, hogy ne öljünk embert és semmilyen körülmények között sem nyúljunk idegen javakhoz. Tehát az igazságos ember mit fog tenni olyankor, amikor hajótörést szenved és egy másik ember, aki gyengébb, mint ő, deszkát kaparint a kezébe? Nem fogja-e őt a deszkáról letaszítani, hogy ő maga kapaszkodjon bele és a segítségével megmeneküljön a haláltól, pláne, ha a tengeren nincs tanú? Ha okos, ezt teszi, mert ha nem, biztos számára a halál. Ha inkább meghal, hogy a kezét másra emelje, akkor igazságos ugyan, de ostoba, mert a saját életét nem védi meg azért, hogy a másét megóvja. (3. 20, 30)⁵

A végszükség megítéléséről a középkortól kezdődően

Egyházjogi alaptételnek is tekinthető a *necessitas non habet legem*, vagyis a szükség nem tűri a törvényt. Gratianus jogtudóstól származó fenti szállóige magyarosabb megfelelője a szükség törvényt bont.⁶

Az 1532. évi Carolina kódex 166. és 175. cikke – a kánonjogot követve – az éhínség okozta szükséghelyzetből elkövetett lopásra vonatkozóan adott szabályozást. A 166. cikk az éhező gyermek és feleség érdekében elkövetett lopási cselekményt vagy enyhítési lehetőséggel szabályozta, vagy akár büntetlenség („nichts schuldig”) kilátásba helyezésével. A 175. cikk szerint, ha a lopási cselekmény az éhínség okozta szükséghelyzetben kegyeleti tárgyak megszerzésére és eladására irányult, úgy kell ezt tekinteni, mintha az elkövető világi („weltlichen”) dolgokat vett volna el. Vagyis – mai megítélés szerint – a szükséghelyzetben elkövetett lopás súlyosabb minősítés alá nem tartozhat. A szük-

⁵ Cicero *Staatstheoretische Schriften*. Lateinisch und deutsch von Konrat Ziegler. 2. Aufl. Akademie, Berlin, 1979. 147. p.; Vö. még TRECHSEL, STEFAN: *Schweizerisches Strafrecht*. Allgemeiner Teil. I. 5. Aufl. Schulthess, Zürich, 1998. 163. p.

⁶ TAKÁCS GYÖRGY: *Ha a jogász latinul beszél...* KJK. Budapest, 1991. 180. p. A fenti tétel később meghaladottá vált, mert a szükséghelyzet határait a törvény korlátokkal szabályozta, illetve szabályozza.

ségjog pontos behatárolása azonban nem volt világos és bírói mérlegelés tárgya volt.⁷

A középkori írók jobbára a szükségből elkövetett lopással foglalkoznak a veszélyben forgó élet megmentése végett.

Általános jogi fogalomká a necessitas és jogkövetkezménye az újkori természetjogi tan törekvésével vált.

Grotius szerint a szükséghelyzetben elkövetett cselekmény büntetlensége az eredeti természeti állapotra vezethető vissza, amikor a javak közösek voltak. A szükséghelyzetben feléled a jog más tulajdonára, mintha az ilyen dolog közös maradt volna.⁸

Az újkori végszükség-tan *Kant*-ra támaszkodik, aki a végszükségben elkövetett cselekményt nem tekintette inculpabilis-nek, azaz büntethetetlennek, mert az a szükséghelyzet ellenére a kategorikus imperatívuszak ellentmondott. Impunibilisnek tartotta az ilyen eseteket, vagyis nem büntetendőnek, mert az érintett személy ellenállhatatlan kényszer miatt nem tudott jogszerűen cselekedni.⁹ A végszükségi cselekményt e szerint méltányossági okokból nem büntetik. *Kant* tehát a végszükségben eljáró esetében nemcsak a jogellenességet, hanem a bűnösséget is megállapítja, így az élet elvételével járó erőszakos önfenntartás nem „büntelen”, hanem csupán büntetlen.

Feuerbach – ugyancsak szubjektív alapon – a végszükségben eljáró személy beszámíthatóságát kizártnak minősítette.¹⁰

Hegel az élet és az alacsonyabb rangú jogi tárgyak ütközése esetén a szükségjog létét elismerte: az étellel kapcsolatban „a végső veszélyben és a másvalaki jogos tulajdonával való kollízióban igénybe vehet egy szükségjogot (nem mint méltányosságot, hanem mint jogot), mert az egyik oldalon áll a létezés végtelen sérelme és benne a teljes jogtalanság, a másik oldalon csak a szabadság egyes korlátozott létezésének megsértése, amelyben egyúttal elismerik a jogot mint olyant és a csak ebben a tulajdonban sérelmet szenvedőnek jogképességét.”¹¹ Erre épült fel az ún. kollíziós teória, amely a jogi tárgyak – értékegybevetés alapján – értékkülönbségéből indult ki.¹²

Az esetek különbözősége ellenére az újabb dogmatikában hosszú ideje az ún. egységelmélet érvényesült, amely valamennyi végszükségi változatot vagy a

⁷ *Die Peinliche Gerichtsordnung Kaiser Karls V. von 1532.* (Carolina) 6. Aufl. Stuttgart, 1991. 107. és 110. p. A 166. cikk megnevezése a következő volt: „Stelen inn rechter hungers nott”.

⁸ Vö.: JESCHECK, H.-H. – WEIGEND, T.: *Lehrbuch des Strafrechts.* Allgemeiner Teil. 5 Aufl. Duncker & Humblot, Berlin, 1996. 354. p.; ANGYAL PÁL: *A magyar büntetőjog tankönyve.* 3. kiadás. Athenaeum, Budapest, 1920. 412–421. p.

⁹ KANT, IMMANUEL: *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése (Bevezetés a jogtanba).* Gondolat, Budapest, 1991. 331–332. p.

¹⁰ Lásd lj. 8.

¹¹ HEGEL, GEORG WILHELM FRIEDRICH: *A jogfilozófia alapvonalai.* (127. §) 2. kiadás. Akadémiai Kiadó, (fordította: Szemere Samu) Budapest, 1983. 144–145. p.

¹² JESCHECK, H.-H. – WEIGEND, T.: i. m. 354. p.

kanti gondolat szerinti bűnösséget (illetve büntetést) kizáró, avagy a kollíziós gondolat szerinti jogellenességet kizáró oknak tekintették.

Goldschmidt differenciált szemléletmóddal új értelmezést vezetett be és megszületett a differenciálás teóriája.¹³ Ennek értelmében a végszükségi esetek egyrészt jogellenességet, másrészt bűnösséget kizáró ok szerint különböznek. Ez a teória ma már Európa-szerte csaknem általánosnak tekinthető felfogássá vált.

A végszükség differenciált megítéléséről

A végszükség rendszertanilag nem egységes jelenség, hanem vagy jogellenességet vagy bűnösséget kizáró ok, aszerint, hogy a jog a szükséghelyzetben kifejtett cselekményt objektíve méltányolja vagy azt „csak” szubjektíve „elnézi”.

A jogellenességet kizáró végszükség a külföldi, elsősorban a német nyelvű országok büntetőjogában általában a túlsúlyban lévő érték/érdek elve alapján ítéendő meg. Nevezetesen az érintett különböző értékű jogi tárgyak és a fenyegető veszély, annak foka, tehát a lehetséges történéslefolrás összehasonlítását, egybevetését igényli. Egyetértés van abban, hogy a kollidáló jogi tárgyak absztrakt értékviszonya szerinti formális, sematikus mérlegelése nem követendő. Az irányadó maxima e tekintetben az individualizált érték-érdek összemérés.¹⁴

Más szerzők számára ez a – utilitáriusnak is nevezett – megközelítés önmagában nem meggyőző, illetve nem kielégítő. Amíg a mindenkinek a csak a törvény által korlátozható külső szabadsága az igazságosság eszméjének lényegi összetevője, addig az egyik személy szabadsága, cselekvési mozgástere a másik szabadságszférájának a terhére a hasznossági gondolkodás tetszés szerinti érvényesítésével nem terjeszthető ki. Szabadságorientált jogrendben előtérbe helyezendő az autonómia, az önrendelkezés elve, amely csak a szolidaritási kötelezettségre tekintettel korlátozható.¹⁵ Vagyis az érintett kollidáló érdekek/értékek között jelentős különbségek kell, hogy legyenek, és a végszükségi áldozatvállá-

¹³ KÜPER, W.: Notstand I. In.: *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte*. (Hrg III. Band) Schmidt, Berlin, 1984. 1064–1072. p.; GROPP, WALTER: *Strafrecht Allgemeiner Teil*. 2. Aufl. Springer, Berlin, 2001. 202. p.

¹⁴ Lásd lj. 13.; továbbá ROXIN, CLAUD: *Strafrecht. Allgemeiner Teil*. 3. Aufl. Beck, München, 1997. 610. p.; STRATENWERTH, GÜNTER: *Strafrecht. Allgemeiner Teil*. 4. Aufl. Heymanns, Köln..., 2000. 189–192. p.

¹⁵ Vö. ERB, VOLKER in Münchener Kommentar. *Strafgesetzbuch*. Beck. München, 2003. 1349–1351. p.; KÜHL, KRISTIAN: *Strafrecht. Allgemeiner Teil*. 4. Aufl. Vahlen, München 2002. 254–255. p. A társadalmi szolidaritás eszméjén alapuló gondolat a magyar irodalomban már jóval korábban is megjelent, vö. DEGRÉ LAJOS: A jogtalanság és a Tervezetek. In.: *Előadások a büntetőtörvénykönyv helyébe lépő jogszabályok Tervezetei felől*. Budapest, 1914. 63–66. p.

lási kötelezettségnek a törvény egyértelmű és világos határokat kell, hogy szabjon (lényeges túlsúlyban lévő érték, arányosság).¹⁶

Az azonos-súlyú, értékű jogi tárgyak kollízióját feltételező bűnösséget kizáró végszükség alapgondolata a norma szerinti magatartás elvárhatóságának a hiányára vezethető vissza.¹⁷ A bűnösségi szemrehányás feltételezi, hogy a norma szerinti magatartás az embertől elvárható is. Fordítva pedig, ha nem elvárható a magatartás, úgy nem tehető bűnösségi szemrehányás. A bűnösséget kizáró végszükség külön történő elismerésének, illetve szabályozásának hátterében továbbá az húzódhat meg, hogy a törvényhozó elismeri a lelki kényszerhelyzetet, a felfokozott motivációs nyomást olyan személy esetében, akinél az élet kerül közvetlen veszélybe. A jogalkotó tekintettel lehet az ilyen szituációban az elkövető, illetve a cselekmény jogellenességének (társadalomra veszélyességének) csekélyebb mivoltára, mert a mentési cselekmény a legértékesebb jogi tárgy óvására irányul.¹⁸

A német nyelvű országok büntetőjogi szakirodalmában gyakori megoldás, hogy különbséget tesznek a bűnösséget kizáró okok és az ún. kimentési okok között. A kimentési okok nem olyan szituációra vonatkoznak, amelyben az elkövető bűnössége kizárt, hanem arra a helyzetre, amelyben az elkövető különleges konfliktusszituáció alapján – jogellenes magatartása ellenére – a jogrend elnéző reagálását váltja ki. Az elvárhatóságot kizáró okok – mint a végszükség is – esetén az elkövető a tipikus esetben magatartása jogellenességét belátja és az a lehetőség, hogy másként cselekedjen, fennállhat. Vagyis a feltételezett bűnösség ellenére nincs bűnösségi szemrehányás, így a törvényhozó a büntető igény érvényesítésétől eltekint.¹⁹

A jogellenességet, illetve a bűnösséget kizáró okok megkülönböztetésének különböző konzekvenciái vannak. A jogellenességet kizáró végszükség esetében a cselekmény jogszerűnek minősül, vagyis a végszükség ismérveinek megfelelő cselekmény jogtalan támadásnak nem tekinthető, így jogos védelmi helyzetet nem hoz létre, csak végszükségre lehet hivatkozni. Az ilyen végszükségi cselekményhez kapcsolódóan nincs lehetőség bűnrészesség megállapításának sem.

Amennyiben a végszükség bűnösséget kizáró ok, a végszükségi cselekmény jogellenesnek minősül, azonban nem tekinthető bűnösnek. A végszükségi cselekmény gyakorlójával szemben ilyen esetben jogos védelem fejthető ki. A

¹⁶ Vö. BALÁS P. ELEMÉR: i. m.; továbbá KÜHL, KRISTIAN: i. m. 254. p.; ERB, VOLKER: *Münchener Kommentar StGB*. I. m. 1349–1351.p.

¹⁷ KÜPER, W.: i. m. 1071. p.

¹⁸ BAUMANN, J. – WEBER, U. – MITSCH, W.: *Strafrecht Allgemeiner Teil*. Lehrbuch, 10. Aufl. Gieseking, Bielefeld, 1995. 327. p.

¹⁹ SCHÖNKE, A. – SCHRÖDER, H. – LENCKNER, T. – PERRON, W.: *Strafgesetzbuch. Kommentar*. Beck, München, 2001. 635. s. köv. p.; OTTO, HARRO: *Grundkurs Strafrecht*. Allgemeine Strafrechtslehre. 6. Aufl. Walter de Gruyter, Berlin–New York, 2000. 214. p.; KÜHL, KRISTIAN: i. m. 409. p.

bűnrészesség is büntetendő lehet a limitált járulékoság elvét követő büntetőjogokban, amennyiben a bűnrész maga sem áll a szükséghelyzet nyomása alatt.

Elméletileg eltérően alakul a megítélés a vélt (putatív) végszükség esetében is. Ha a végszükség jogellenességet kizáró körülmény, a végszükség téves feltételezése esetén az érintett tévedés címén mentesülhet. Amennyiben pedig a végszükség bűnösséget kizáró ok, a putatív végszükség esetében felesleges az egyik bűnösséget kizáró okról a másikra áttérni, vagyis olybá kell venni, mintha a vélt végszükség valóban fennforgott volna.²⁰

Problematiszus esetek a végszükség köréből a német büntetőjogban

A végszükség XX. századi német megítélésében mérföldkö volt a Reichsgericht 1927. március 11-i ítélete (*Indikationsfall*), amely az egészségügyi, orvosi indikációs terhességmegszakítás esetével kapcsolatos. A bíróságnak azt a kérdést kellett eldönteni, hogy milyen a mentesítő hatása a végszükségnek akkor, ha terhességet megszüntetnek az anya életének vagy egészségének megmentése végett. Ezen ítélet indokolása elsőként és egyértelműen szétválasztja a jogellenességet és a bűnösséget kizáró okokat. A végszükség tekintetében a differenciálási teóriához kapcsolódik és a törvényben nem szabályozott végszükség létezését elfogadja és lényegében megalapozza. A döntés rögzítette, hogy a Btk.-nak a végszükségről szóló rendelkezése nem zárja ki azt, hogy a mellette fennálló írott vagy íratlan jogtétel alapján bizonyos szükségcselekmények jogellenessége ne legyen kizárva. Az indokolás szerint a javak és köteleességek mérlegelésének íratlan elvét tekinti irányadónak ebben az esetben. Ha a kiegyenlítés csak a kollidáló jogi tárgyak egyikének megsemmisítésével vagy megrongálásával lehetséges, a csekélyebb értékű jogi tárgyakkal háttérbe kell szorulniuk és sérelmüket nem lehet jogellenesnek tekinteni.²¹

Rendkívül vitatott, hogy az emberi életek kollíziója tekintetében az összehasonlítás nélküliség elve vonatkoztatható-e az ún. *veszélyközösség* eseteire. Vagyis amikor – a különböző variációkban előforduló – alaponstelláció szerint több ember közösen veszélyben van, és egyikük megölésével vagy néhányuk feláldozásával megakadályozható, hogy különben mindegyikük meghaljon. A német büntetőjogban a legtöbbet vitatott esetekből több ún. katedrapélda. Ezek a vitatott esetek a következők: a Merkel-féle *hegymászó-esetben* (*Bergsteigerfall*) kötéllel összekapcsolt két hegymászó közül az egyik leesik és

²⁰ SCHULTHEISZ EMIL: *A bűncselekmény tana*. Debrecen, 1948. 73. p.; BODNÁR M. LÁSZLÓ: A végszükség a büntetőjogban. *Acta Jur. et Pol. Tomus XXVIII, Fasc. I. Szeged*, 1981. 10–11. p. Az újabb magyar szakirodalomból a végszükségre vonatkozóan lásd NAGY FERENC: *A magyar büntetőjog általános része*. Korona, Budapest, 2001. 197–199. p.; BÉKÉS IMRE (szerk.): *Büntetőjog Általános Rész*. HvgOrac, Budapest, 2002. 151–153. p.; WIENER A. IMRE (szerk. és szerző): *Büntetőjog Általános Rész*. KJK-Kerszöv, Budapest, 2003. 125–126. p.

²¹ BALÁS P. ELEMÉR: i. m. 22. p.; ROXIN, CLAUDIUS: i. m. 1997. 610. p.

a másik képtelen őt a továbbiakban tartani, a kötelet így elvágja, hogy ne együtt zuhanjanak le a biztos halált jelentő szakadékbá.

Az ún. *léghajó-esetben* (Ballonfall) A és B egy kis léghajó kosarában helyezkednek el, amely csak az egyik személyt bírta el egy időt követően, és inentől kezdve a lezuhanásuk fenyegetett. Ebben a helyzetben A úgy menti magát, hogy B-t a fedélzeti kosárból kidobja a mélybe.

Nagyon hasonló az előbbihez az ún. *révész-eset* (Fährmannsfall), amely szerint egy nagyon sebesen haladó folyón a révész kompon kel át, amelyen egy nagyobb gyerekcsoporthat szállít. A komp a folyón kisebb léket kap egy kiálló kötől és a túlterhelés miatt süllyedés, majd ennek következtében valamennyi gyermek halálba jutása fenyeget. A révész ebben a helyzetben néhány gyereket a halál biztos tudatában a vízbe taszított és ezáltal a többieket megmentette.

Welzel a *vasúti pályáőr esetét* konstruálta, aki látja, hogy egy vezető nélküli teherkocsi egy zsúfolt személyvonat vágányára gurul, és sok ember halálát megakadályozandó, a vonatot az utolsó pillanatban egy mellékvágányra tereli, ahol akkor a vonat több munkáson áthalad és megöli őket. Vagyis ezen esetben viszonylag kevés ártatlan ember feláldozása történt meg sok ember mentése érdekében.

A németeknél viszonylag aktuálisnak tekinthető az ún. *eutanázia-eset* (Euthanasiefall), amelyben a hitleri időszakban orvosok gyógyintézetük néhány elmebetege megölésében működtek közre, mert megtagadásuk esetén, őket a rezsim hű kiszolgálói helyettesítették volna, akik valamennyi intézeti beutaltat megöltek volna. Az eset szerint két vádlott P. és St. 1941-ben orvosként az elmebetegek államilag elrendelt tömeges ölésében működtek közre, azonban az első fokon eljár bíróság a vádlottakat a gyilkossághoz nyújtott bűnszegély és emberiség elleni bűntett miatt felmentette. A felmentés ellen benyújtott felülvizsgálatot a fellebbviteli bíróság megalapozottnak ítélte.

A bírák a felmentés melletti döntő oknak a vádlottak részére az első fokú eljárásban a bűncselekmény elkövetésével követett állítólagos mentési célzatot minősítették a meglehetősen nagyszámú halálba utalt elmebeteg érdekében. A fellebbviteli bíróság szerint az ügyben jogellenességet kizáró ok nem állapítható meg. Az ítéletben is hivatkozott 1939. szeptember 1-jei hitleri rendeletet nem tették közzé hivatalosan és nem is a formai előírásoknak megfelelő törvény volt. Vagyis nem volt valójában jogi norma, és az erre támaszkodó parancsok jogellenesek voltak. Nem kényszer hatására cselekedtek a vádlottak, az intézeti álláshelyeiken akartak maradni „menteni, ami mentendő”. Nem állapítható meg törvény feletti végszükség sem, mert a vádlottaknál a jogi kötelezettségek ütközéséről nem lehet szólni és nincs jogilag figyelembe veendő konfliktus a törvényileg különbözően értékelt jogi tárgyak között.²²

²² ROXIN, CLAUD: *Höchststrichterliche Rechtsprechung zum Allgemeinen Teil des Strafrechts*. Beck, München, 1998. 29–31., 168–169. p.

A fenti esetek büntetőjogi értékelésével összefüggésben az alábbi – alapvetően meghatározó – német álláspontokat kell kiemelni.

Welzel szerint „...ahol az emberélet más emberélettel együtt kerül veszélybe, ott az erkölcsi érzéssel ellenkezik az, hogy az emberéleteket mint számítandó tényezőket vonjuk egy össz-számításba.” „Egy olyan jogi gondolkodás, amely számára a jogi értékek nem pusztán hasznossági értékek, hanem a jog megalapozásában a kultúrkörünk erkölcsi alapmeggyőződéseire épít, egy ilyen (ti. a racionális célmérlegelés által meghatározott) szemléletmóddal nem lehet elégedett. A német bírói gyakorlat szerint is ellentmond „a keresztény erkölcsi tanok által meghatározott szemléletünknek, ha a dolgok megóvására szolgáló kisebb rossz elvét alkalmazzuk és a tett jogi értéktelenségét a társadalmi összredmény alapján mérjük le akkor, amikor emberéletek forognak kockán.” Az ellenkező vélemény szerint ez azonban nem teljesen helyénvaló, mert ezen ellenvélemény szerint a lényeg az emberi életnek a lehetséges keretek közötti megóvása, és ez nem a pusztá hasznosságra hivatkozik, hanem az élet megőrzésének erkölcsi értékére.²³

Roxin szerint a jogellenesség kizárásának elutasítása azonban mégis helyesnek látszik, mind elvi, mind gyakorlati szempontból. Az elvi megítélés lényege, hogy egy egyébként menthetetlen személy megölése is az élet önkényes megrovidítását jelenti. Ha ezt megengednénk, akkor feladnánk azt az alaptételt, hogy a halálba menő élete is a jogrend védelme alatt áll. Ezek után nem volna elfogadható, hogy mindezt egy veszélyközösségen kívül miért nem engedjük meg, például úgy, hogy egy halálos beteget megölünk, hogy szerveinek átültetésével megmentsük egy másik ember életét. És ezért annak sincs értelme, hogy különbséget tegyünk a megsemmisített élet még hátralévő, várható tartama között. Hogy az áldozat még percekig, órákig vagy napokig élt volna, akkor sem lehet releváns, ha egyébként el is tekintenénk e tartam empirikus megállapításának megoldhatatlan problémájától.

A gyakorlati szempont lényege, hogy a halál matematikailag biztos bekövetkezésének elve egy gondolati konstrukció. A *valóságban* sosem tudhatjuk pontosan, hogy mi fog történni. Nap mint nap bekövetkezik az a szólásszerű esemény, hogy a látszólag halál fia „csodával határos módon” megmenekült. Gondoljunk az eutanáziaesetekre: az csak egy spekulatív feltételezés, hogy valamennyi intézeti elhelyezett akkor is megölték volna, ha valamennyi orvos megtagadja az ölési programban való részvételt; az is lehetséges, hogy lefűjták volna az akciót. A veszélybe került ember is mindig hajlamos lesz arra, hogy prognózisokat készítsen, amelyeket később nehéz megdöntetni, és amelyek megengednék, hogy a saját életét egy sorstársa rovására biztosítsa. A büntetőjognak nem kellene ilyen ökológ-tendenciákat támogatnia.²⁴

²³ Welzelt idézi ROXIN, CLAUS: i. m. 1997. 625. p.

²⁴ ROXIN, CLAUS: i. m. 1997. 625. p.

Roxin tehát élet kioltása esetére elveti a jogellenességet kizáró végszükség lehetőségét és ezzel tulajdonképpen a hatályos német büntetőtörvény szabályait is vitatja.

Végszükség a francia büntetőjogban

Az 1810. évi Code pénal a végszükségre nem adott szabályozást, a joggyakorlat fokozatosan alakította ki a végszükség fogalmát. Kezdetben a joggyakorlat a végszükséghelyzetre a kényszer fogalmát alkalmazta. Így a *Ménard-esetben* a törvényszék kényszerszerűen állapított meg az anya javára, aki kenyeret lopott, hogy a beteg gyereket etesse.²⁵ A végszükség különbözik a kényszerszerűtől abban, hogy a kényszer az elkövető szándékát zárja ki, míg a végszükség feltételezi, hogy az elkövető „megőrzi bizonyos mozgásterét” és hogy szabadon dönthet a bűncselekmény elkövetése mellett vagy a rá háruló rossz elviselése mellett.²⁶

Az elkövetőnél meg kell lenni a lehetőségnek, hogy válasszon a bűncselekmény elkövetése vagy a veszély elkerülése között. Ez a választási lehetőség jelenti a különbséget a kényszer és a végszükséghelyzet között, mivel a kényszer elveszi a szabadságot és megszünteti az akaratot. Az elkövetőnek nem lehet más lehetősége a rizikó bekövetkeztének elkerülésére.

A Colmar-i Törvényszék alkalmazta elsőként a végszükség kifejezést, amikor felmentette azt a családapát, aki engedély nélkül kezdett építkezni a különösen kemény tél beállta előtt, azzal a céllal, hogy a családját megfelelő módon elszállásolja.

Ezt az ítélkezési gyakorlatot szentesítette egyrészt a Semmítőszék 1953 óta, illetve az 1994. évi Code pénal (CP) 122-7. cikke.²⁷

A végszükséghelyzetnek tényleges és fennálló veszélyből kell származnia. Kizárt a végszükséghelyzet, ha a veszély képzeletbeli vagy feltételezett. Ha az elkövető jóhiszeműen azt hitte, hogy tényleges veszélybe került, akkor a vélt jogos védelem alkalmazandó, és a bűncselekményt kizárja a jogellenesség hiánya, ha megállapítható, hogy mindenki azt hitte volna, hogy ilyen veszély van. Ellenben, ha az elkövető súlyos tévedésben cselekszik, akkor nem hivatkozhat végszükségre, hanem ténybeli tévedésre és a szándék hiányára.

A veszély jelentkezhet *saját személyénél*, egy hozzá közelálló személyénél, sőt egy *harmadik személyénél* is. Ez gyakran közlekedési balesetben jelentkezik, amikor az autóvezető kárt okoz azért, hogy elkerülje egy gyalogos elütését. A veszély lehet *fizikai*, mikor egy személy életét vagy testi épségét fenyegeti. A veszély lehet *erkölcsi* is: a személy becsülete ugyanolyan fontos lehet egy sze-

²⁵ BOUZAT, P. – PINZTEL, J.: *Traité de droit pénal et de criminologie*. Tome I. Dalloz, Paris, 1963. 277. és 279. p.

²⁶ TEILLOT, LINE – URBANSKY, PASCALE: *Droit pénal général*. Bréal. 2002. 137. p.

²⁷ *Code Pénal*. Dalloz, Paris, 2003. 123. p.; JESCHECK, H.-H. – WEIGEND, T.: i. m. 370–371. p.

mély számára, mint az élete. A veszély végül *javak ellen* is irányulhat. Azonban, az arányosság elve azt követeli meg, hogy a javak elleni veszély soha nem igazolhat egy különösen súlyos bűncselekményt.

A veszélynek fennállónak kell lenni, vagy legalább azonnal bekövetkezőnek, azaz időben közelinek, amely sürgős helyzetet jelent.

A veszélynek igazságtalannak kell lenni, még ha ezt a feltételt a törvény 122-7. cikke nem is követeli meg kifejezetten. Ez azt a veszélyt jelenti, amelyet az elkövető törvényesen nem köteles elszenvedni. Nem minősül igazságtalan veszélynek a testi sérülés vagy a halál veszélye, amely a katonát éri a háború esetén.²⁸

A veszély nem származhat az elkövető felróható magatartásából.²⁹ Ha a veszélyhelyzet tisztán csak valakinek (az elhárítónak) a felróható magatartásából származik, a szükséghelyzet jogellenességet kizáró hatása nem érvényesül. Ez a feltétel sok kritika tárgyát képezi a jogtudósok egy része által, akik úgy gondolják, hogy a kényszerrel szemben a végszükség egy objektív büntethetőséget kizáró ok, és itt nem lehet figyelembe venni az illető személyes körülményeit, és különösen a korábbi felróható magatartását.

A végszükséghelyzetet elhárító magatartásnak egyszersmind szükségesnek és arányosnak kell lenni.

A CP 122-7. cikke kifejezetten megköveteli az arányosságot az elhárító magatartás és a fenyegető veszély súlya között. A végszükséghelyzet egy magasabb érdeket egy alacsonyabb érdek fölé helyez. A szembenálló érdekek ütközése nem okoz gondot, mikor a bűncselekményt azért követik el, hogy egy személy életét, fizikai vagy erkölcsi egészségét védjék meg, mert itt magasabb értékekről van szó. Egy személy testi vagy szellemi épsége megóvásának szükségessége valójában alkalmas a jogellenesség kizárására, mint pl. a szükséges élelmiszerek ellopása, akárcsak a Ménard esetben.

Az arányosság feltételének vizsgálata valójában akkor nehéz feladat, ha az ütköző érdekek azonosak, például ha két ember van életveszélyben, és az egyik megmentése csak a másik halála útján lehetséges. Az elmélet megosztott ebben a kérdésben. Bizonyos szerzők úgy gondolják, hogy a megtorlás lehetetlen, akármilyen is az elkövető magatartása, a társadalmi kár, hátrány azonos. Mások azt állítják, hogy ez az elmélet a valóságban nem létezik, és hogy egy élet elleni támadást soha nem igazolhat a végszükséghelyzet. A Semmítőszék azt állította, ha arról van szó, hogy emberi életet kell feláldozni, akkor nem lehet eldönteni azt, hogy a megmentett életek nagyobb értéket jelentenek-e, mint a feláldozottak.

Gyakran hozzák fel példának a – következőkben tárgyalandó angol – Mignonette-esetet, de igazából ez az eset nem végszükséghelyzet, mivel az a választás szabadságát feltételezi. A tengerészek a Mignonette-esetnél viszont

²⁸ TEILLOT, LINE – URBANSKY, PASCALE: i. m. 139. p.

²⁹ PRADEL, JEAN: *Droit pénal général*. Éditions Cujas. Paris, 1995. 396. p.

inkább kényszerben voltak és az akaratuk hiányzott. Ezzel szemben inkább végszükséghelyzet, amikor az orvos azért, hogy megmentse az anyát, megöli az újszülöttet, vagy ha az anya azért lop kenyeret, hogy ne haljon éhen a gyermeke.³⁰

Ha a feláldozott érték magasabb rendű, mint a védett (különösen, ha anyagi javat testi épség elleni támadással mentenek meg), kizárt a jogellenesség hiánya. Ha a feláldozott érték alacsonyabb rendű a védett értéknél, a vádlott cselekménye nem lesz jogellenes. Ha a két érték érezhetően azonos súlyú, a jogtudomány megosztott; de logikusnak tűnik elfogadni a jogellenesség hiányát, mivel a cselekmény közömbös a társadalom számára, és nem okoz számára kárt és mert a CP 122-7. cikke tekintettel, nem áll fenn aránytalanság.

A végszükség csak a büntetőjogi felelősséget szünteti meg. A joggyakorlat szerint az elkövető köteles a sértettet kártalanítani. Ez nem szünteti meg a polgári jogi felelősséget. Ezzel szemben a jogos védelem megszünteti mind a büntetőjogi, mind a polgári jogi felelősséget.³¹

Végszükség (duress, necessity) az angol büntetőjogban

1. A végszükség megítélése a common lawban

Az angol büntetőjog a végszükséget a kényszer (duress) intézményénél helyezi el, ugyanis egy kategóriába vonja a más által kifejtett kényszert, fenyegetést (duress per minas) és a „helyzetből, körülményekből fakadó kényszert” (duress of circumstances), így tulajdonképpen nem a kényszerhelyzet forrására, hanem az elkövetőre gyakorolt hatására koncentrál. A common law fejlődése során a kényszer megítélése többször változott, azt hol jogellenességet kizáró oknak (justification), hol inkább mintegy bűnösséget kizáró oknak tekintették (excuse). A common law történetében jól tükröződik az a konfliktus, amely az elkövetőre nehezedő nyomás akceptálása és a sértett jogainak szem előtt tartása között van.³²

A „helyzetből fakadó kényszer” hasonlítható leginkább a mi terminológiánk szerinti végszükséghez (necessity). Az angol bírói esetjogban a végszükség kérdése elsősorban azzal összefüggésben merült fel, hogy képezhet-e a végszükség büntethetőségi akadályt (defense), ha az elhárító cselekmény az élet kioltásával jár. A probléma először a *Dudley and Stephens* ügyben vetődött fel 1884-ben. A jogirodalomban *Mignonette*-esetként is említett ügy lényege, hogy négy hajótörést szenvedett tengerész közül kettő (Dudley kapitány és Stephens

³⁰ PRADEL, JEAN: i. m. 391–399. p.

³¹ PRADEL, JEAN: i. m. 391–392. p.

³² ASHWORTH, ANDREW: *Principles of Criminal Law*. Second Edition. Clarendon Press. Oxford, 1995. 217.p.

kormányos) megölte a fiatal hajósinast, aki egyébként bármelyik percben kilehelhetette a lelkét. A tengerészek a megölt társuk húsából táplálkoztak, miután 17 napot hánykolódtak élelem és víz nélkül a tengeren. Így sikerült még néhány napig életben maradniuk, amíg egy arra haladó hajó meg nem mentette őket. Angliában a kapitány és a kormányos bíróság elé került és a bíróság bűnösöknek mondta ki gyilkosság büntetében és halálra ítélte őket, egyúttal hozzájárult a jury kegyelmet kérő ajánlásához. Végül Dudley és Stephens halálbüntetését enyhítették és királyi kegyelemmel vétség címén hat hónapi szabadságvesztés kiszabására került sor.³³

Az ügy tárgyalása során Lord Coleridge főbíró annak a véleményének adott hangot, hogy más ember életének kioltása esetén nem lehet végszükségre hivatkozni. Érvelése szerint nem lehet olyan sürgősségi helyzet, amely a saját élet megmentését kényszerítené ki, sőt ellenkezőleg, azt bizonyos körülmények között kötelességünk lehet feláldozni. Ugyanis „gyakran kényszerülünk olyan mércéket felállítani, amiknek mi magunk sem vagyunk képesek megfelelni, és olyan szabályokat alkotni, amelyeknek mi magunk sem tudnánk eleget tenni”. Továbbá ilyen esetben ki dönti azt el, hogy ki haljon meg?

A kimentés lehetőségét így elvetve, az elkövetőket végső fokon is elítélték. A cselekmény jogi megítélése azonban ezzel nem tisztázódott, ez a megoldás legfeljebb jól mutatja, hogy milyen ellentmondás húzódhat meg az élet sérthetlenségének objektív mércéje és az ilyen rendkívüli helyzetbe került emberekkel való együttérzés között.

A jó száz évvel későbbi esetjog is több érdekességet mutat. Az 1975-ös *DPP v. Lynch* ügyben a Lordok Háza úgy határozott, hogy a végszükségi helyzetre az emberölés bűnrészesére eredményesen hivatkozhat, majd nem sokkal később, 1977-ben a Királyi Államtanács (Privy Council) az *Abott v. R.* ügyben kimondta, hogy az emberölés tettese nem mentesülhet végszükség címén. 1987-ben a Lordok Háza pedig azt vizsgálta *Howe-ügyben*, hogy fenntartandó-e ez a különbségtétel a részesek és a tettesek között, és arra a következtetésre jutott, hogy az emberölés elkövetője – tettesi vagy részesi minőségétől függetlenül – nem mentesülhet végszükség címén. E döntés legfőbb indoka az volt, hogy senkinek sem adható jog annak az eldöntésére, hogy helyette egy másik ártatlan ember haljon meg, a jog nem vonhatja meg a védelmet az ártatlan áldozattól. A másik érv az volt, hogy a végrehajtási kegyelem különböző formái ilyenkor – hasonlóan az egy évszázaddal korábbi Dudley és Stephens üggyhöz – megfelelő megoldást jelenthetnek.

Az 1982-es *Gotts-ügyben* a Lordok Háza úgy látta, hogy a végszükség mentesülési alapot még az emberölés kísérlete esetén sem jelenthet.³⁴

³³ HOVÁNYI GYULA: Adalék a végszükség jogához (A „Mignonette” eset). *Magyar Igazságügy XXIII.* (1885) 133–138. p. Ez a munka megjelent in: Büntetőjogi Szakirodalomgyűjtemény. I. kötet. (szerk.: Horváth Tibor és Szűk László), Tankönyvkiadó, Budapest, 1987. 110–115. p.; ADLER, F. – MUELLER, O.W.G. – LAUFER, S.: *Kriminológia*. Osiris, Budapest, 2000. 328. p.

³⁴ Az említett precedensekhez lásd ASWORTH, A.: uo. 223–225. p.

A common law végszükséggel szembeni „merevségéhez” képest némi oldódást mutat egy a Lordok Házának polgári ügyszakában, 2000 őszén tárgyalt eset.³⁵ A történeti tényállás szerint született egy szíami ikerpár, Jodie és Mary. Marynek agyi rendellenességei voltak, emellett a tüdeje és a szíve teljesen elégtelenül működött, és csak Jodie keringési rendszere tartotta életben. Az orvosok szerint Jodie szíve hat-nyolc hónapos korukig bírta ezt a kettős terhelést, utána a gyermekek meghalának. Ha viszont az ikreket műtéti beavatkozással szétválasztanák, akkor Mary meghalna, mert egymagában életképtelen, Jodie viszont teljes értékű életet élhetne.

Az elsőfokú ítélet a szétválasztásra irányuló műtétet jogszerűnek találta, és így foglalt állást a Lordok Háza is. Az ügyet orvosi, polgári, családi, valamint büntetőjogi aspektusból vizsgálták. Az ítéelő bírák közül Lord Justice Brooke egy önálló tanulmánynak megfelelő terjedelemben és színvonalon foglalkozott a végszükség kérdésével az eset kapcsán, többek között részletesen vizsgálta a Mignonette-esetből levonható következtetéseket is. Lord Justice Brooke a végszükség mint jogellenességet kizáró ok alkalmazhatóságának három feltételt támaszt:

1. a cselekmény elkerülhetetlen és helyreállíthatatlan hátrány elhárítására szolgál,
2. csak az elérendő cél érdekében feltétlenül szükséges cselekményeket lehet megtenni és semmi többet,
3. az okozott hátrány nem lehet aránytalan az elhárított hátrányhoz képest.

A lord véleménye szerint az esetbeli műtét valamennyi feltételt teljesíti, így a végszükség megállapítható, s ezzel ítéelő bíróként – *implicite* – azt is kimondta, hogy a végszükség intézménye élet kioltása esetén is alkalmazható. „Judgement”-jét így zárja: „Végül, az élet szentségének az elve az emberi test integritására van figyelemmel. A javasolt műtét ezeknek a gyermekeknek viszszaadná azt testi integritást, amelyet a természet megtagadott tőlük.”

II. A végszükség megítélése az angol „jogtudományban”³⁶

Az angol jog szerint a kényszer és a végszükség mint büntethetőségi akadály akkor jut jelentőséghez, ha valaki a haláltól vagy súlyos sérüléstől való félelmében, vagy ezekkel fenyegetve elkövet egy máskülönben büntetendő cselekményt. A kérdés az, hogy a felelősség alóli mentesülés alapja a jogellenesség vagy a bűnösség kizárása.

³⁵ Az ügyben hozott ítélet nagy terjedelmű „vázlata” (draft judgment) az interneten olvasható: <http://news.findlaw.com/hdocs/docs/siametwins/siametwins1-7.html> (2004. 02. 26.)

³⁶ Ehhez lásd ASWORTH, A.: uo. 145–148. p. és 224–225. p. (a szerző fejtegetési különböző angol jogtudományi munkákon alapulnak).

Az ismertetett joggyakorlat egyértelműen elveti a jogellenesség kizárásának lehetőségét. Indokai helytállónak tekinthetők arra az esetre, amikor egy ártatlan személy életét áldozza fel valaki a saját életének megmentéséért. Ez a helyzet kezelhető lehetne a felelősségnek a bűnösség síkján való kizárásával (excuse). A common law nincs azonban tekintettel arra a lehetőségre, hogy egy ártatlan ember életének feláldozásával kettő vagy akár több ember életét is meg lehet menteni. Egy ilyen cselekményt csak az ártatlan ember élete kioltásának legszigorúbb tilalma tehet jogellenessé. A kérdés lényege: ha n és $n+1$ élet között kell választanunk, akkor nem fűződik-e erősebb társadalmi érdek a nagyobb számú emberi élet megmentéséhez. Az esetjogból is ehhez a problémához kapcsolódik például a Mignonette-eset, vagy még korábbról, 1842-ből az az amerikai eset, amikor egy süllyedő mentőcsónakból néhány embert a vízbe dobtak, hogy a többség életben maradhasson (lásd később *United States v. Holmes*). Az ezekhez hasonló helyzetekben súlyos döntést kell hozni, és e döntéshozatalkor nem az individuumra kell koncentrálni, hanem a közérdekre, amely az összeválogatást kívánja meg.

Az azonban továbbra is probléma marad, hogy hogyan kerülnek az áldozatok kiválasztásra. Egy olyan esetben például, amikor a menekülők útját elálló, megkövült embert kell a tűzbe vagy a vízbe lökni, az áldozat személye „magától értetődik”. Nem így azonban az előbb is említett két precedens tekintetében.

Nézzünk további eseteket az áldozat kiválasztásával összefüggésben.

A *Zeebrugge-katasztrófa* (1987) eset szerint a Herald of Free Enterprise nevű, süllyedő komphajóról vízbe esett emberek a hajó fedélzetére próbáltak feljutni egy kötéllelra segítségével. Az első fiú, aki felkapaszkodott a létrára, a sokktól és a hidegtől kővé dermedt, meg sem tudott mozdulni, és mintegy 10 percig elállta a többi menekülő útját. Ekkor egy katonatiszt felszólította a menekülőket, hogy lökjék le a létráról a fiút, mert különben mindnyájan odavesznek. A fiút lelőtték, ő vízbe fúlt, míg a többiek a létrán felkapaszkodva megmenekültek.

Ha egy repülőgép – például a pilóta halála vagy terrortámadás, avagy az üzemanyag elfogyása miatt – irányíthatatlanná válik, és a számítások szerint egy sűrűn lakott településre fog zuhanni, akkor felmerülhet a végszükség kérdése. Ez alapján elképzelhető, hogy a repülőgépet, amelynek utasai „halálra voltak ítélve”, egy sivatag fölött lelövik, a városlakókat megóvándó. De hasonló eset az is, amikor az üzemanyag fogyott ki a gépből, és a pilóta, elkerülendő a városra való zuhanást, szándékosan a sivatagba irányítja a zuhanó gépet, percekkel előre hozva a becsapódás időpontját.

Egy további eset szerint két ember egyszerre ugrik ki ejtőernyővel a repülőgépből, de csak az egyiküknek nyílik a ki az ernyőre. A másik személy zuhanás közben elkapja annak a lábát, akinek kinyílt az ernyője. Az ernyő azonban csak egy embert bír el. A szerencsés ugró ezért lerázza társát a lábáról, aki lezuhan.

A fenti esetek arra szolgálnak példaként, hogy a végszükség körében előfordulhat, hogy egyértelmű az áldozat kiválasztása, nem kérdéses, hogy kinek az

életét kell feláldozni a többi (vagy a másik) megmentése érdekében. Az áldozat kiválasztása nem önkényes, nem a véletlen vagy például sorshúzás eredménye. A bemutatott esetek ebben jelentősen különböznek a Mignonette-esettől vagy Karneádész deszkájától.

A common law előbbieken ismertetett gyakorlata mindenesetre helyteleníthető és nem követendő. Az tény, hogy a mentesülés kérdését elvi élel nehéz megoldani, de ennek áthidalására nem szolgálhat a büntetés enyhítésével vagy a végrehajtási kegyelem lehetőségével operáló praticista felfogás. Már csak azért sem, mert messze nem biztos, hogy a feltételes szabadságra bocsátásról döntők (Parole Board) vagy az uralkodó egységesen fogja megítélni az ilyen helyzeteket.

Összegzésként elmondható, hogy a végszükség megítélése az angol büntetőjogban – eltekintve a sziámi ikrek ügyében kifejtett bírói véleménytől – a 19. század óta mit sem változott, távoli lehetőség sem látszik e büntethetőségi akadály elvi jellegű tisztázására. Egységes angol büntető kódex a mai napig nem készült, e kérdés jogszabályi rendezése is várat magára. És ha készülné is büntető kódex, valószínű, hogy a büntethetőségi akadályokat csak szűkkörűen, vagy éppen a common lawra való utalással szabályozná, legalább is erre következtethetünk a Jogi Bizottság (Law Commission) véleményéből.³⁷ 1974-ben a Munkáspárt a végszükségnek mint generális büntethetőségi akadálynak a kodifikálására tett javaslatot, amelyre a Jogi Bizottság úgy reagált, hogy erre nem kerülhet sor, és egyébként is, ha létezik a common lawban ilyen intézmény, akkor azt ki kell iktatni onnan is. Ez a merev elutasítás a jogelmélet heves tiltakozását váltotta ki. 1985 és 1993 között a Bizottság három beszámolót is készített a végszükség témakörében, és álláspontja némileg enyhülni látszik. Eszerint a végszükség maradjon kizárólag a common law intézménye, azt kódex nem érintheti. Véleményük szerint e büntethetőségi akadály jelenlegi érvényesülése nagyon korlátozott és főleg tisztázatlan, ezért a bíróságoknak meg kell adni a lehetőséget arra, hogy fejlesszék és tisztázzák ezt a jogintézményt. Asworth szerint is inkább szükséges az, hogy a jövőben is megmaradjon a bíróságok lehetősége arra, hogy továbbfejlesszék a felelősség alóli mentesülés rendszerét.³⁸

Az azonban szintén elmondható, hogy a – common lawtól eltérően – a végszükség elméleti megközelítése hasonlít a kontinentális felfogáshoz, s felvázolja mind a jogellenességet, mind pedig a bűnösséget kizáró végszükség lehetőségét.

³⁷ Ehhez lásd <http://news.findlaw.com/hdocs/docs/siametwins/siametwins7.html> (2004. 02. 26.)

³⁸ Uo. 148. p.

United States v. Holmes (1842)

A William Brown nevű amerikai postahajó (utasszállító) Liverpoolból Philadelphiába tartott 65 skót és ír emigránssal a fedélzetén, amikor 1841. április 19-én az újfundlandi Race-től 250 mérföldre délkeletre jéghegynak ütközött. Gyorsan süllyedt a tomboló északkeleti szélben... Az elsőtiszt és nyolc matróz harminckét utast irányított a mentőcsónakba. Miközben a csónakot a vízre bocsátották, látták, ahogy elsüllyed a William Brown, a többi sikoltozó és imádkozó utast pedig elnyelik a hullámok... Az elsőtisztnek sikerült felszínen tartania a csónakot, de a tenger és a szél egyre veszélyesebbé vált. A vízszintszabályozó elveszett, a csónakba pedig egyre több víz került. A matrózok merték kifelé a vizet, ahogy csak tudták. Az elsőtiszt odakiáltott az embereinek: „Ez így nem fog menni! Istenem, segíts! Emberek, munkára!” Végül a matrózok engedelmeskedtek, és kidobtak néhány utast a csónakból, vigyázva, nehogy házastársakat válasszanak el egymástól, vagy anyát szakítsanak el a gyermekétől. Ezzel az akcióval megmentették a csónakot, és aki még a fedélzetén volt, azt mind megmentette egy arra haladó hajó. *Holmest*, az egyik matrózt bíróság elé állították szándékos emberölés vádjával, és bűnösnek találták gondatlan emberölésben, ám csupán azért, mert a bíróság megállapítása szerint, elmulasztotta teljesíteni azt az utasok iránti kötelességét, hogy megkülönböztetés nélkül dobjon ki néhányat, ő ezzel szemben sorsot vetett... Az amerikai jog – eltérően az angoltól – elismeri a végszükségre hivatkozó védelmet abban az esetben, ha ártatlan életet kell feláldozni a nyílt tengeren, rendkívüli feltételek között.³⁹

Karneadész eset elemzése jelenlegi bűncselekmény-fogalmi megközelítésünk alapján

Cselekmény

A büntetőjogi értelemben vett cselekmény egyrészt emberi magatartást, másrészt e magatartás külvilági változás tényleges vagy potenciális előidőzésére való alkalmasságát, harmadrészt az emberi tudat által átfogott akaratlagosságot feltételez. Ezek a cselekmény-ismérvek ebben az esetben adottnak vehetők és megállapíthatóak.

Tényállásszerűség

Az emberi élet általános és abszolút jellegű védelme fogalmazódik meg a Btk. 166. §-ában azzal, hogy az (1) bekezdés szerint szándékos emberölés elkövetőjét a törvény 5 évtől 15 évig terjedő szabadságvesztéssel rendeli büntetni. A Btk. 166. § (2) bekezdése szerinti minősített emberölés ismérvei esetünkben

³⁹ ADLER, F. – MUELLER, O.W.G. – LAUFER, S.: i. m. 328. p.

nem állapíthatók meg, emiatt mellőzzük. A 166. § (1) bek. értelmében az vizsgálendő, hogy K. megölte-e S.-t. Az egyetlen deszkáról a vízbe történő taszítás kétségtől olyan cselekmény, amely S. halálát okozza. Feltehetően ha K. a deszkán hagyja S.-t, percekkel később mindketten vízbe fulladnak. Kérdés, ez kizárja-e K. felelősségét? A kauzalitás vizsgálata során az vetődik fel, hogy vajon a konkrét halált az adott időben és módon K. okozta-e. Másképpen minden emberölést elkövető személy mentesülhetne azon az alapon, hogy áldozata egy nap úgymint meghalna. A K. által történő letaszítás nélkül S. halála talán más módon és később bekövetkezett volna, úgy azonban, ahogy és amikor S. halála bekövetkezett, azt K. okozta.

Büntető-jogellenesség

A büntető-jogellenesség megállapítása – nézetünk szerint – együttesen feltételezi az alábbiakat:

- a magatartás tényállásszerű (diszpozíció-szerű),
- a tényállásszerű cselekmény büntetőjogi normába ütközik és büntetőjogi szankcióval fenyegetett (formálisan jogellenes),
- a tényállásszerű és formálisan jogellenes magatartás materiálisan is jogellenes, és
- nem áll fenn jogellenességet kizáró ok.

Esetünkben ebből a szempontból az vizsgálendő, hogy megállapítható-e jogellenességet kizáró ok. Lehet gondolni esetleg a jogos védelmi előírások figyelembevételére. A jogos védelem intézett vagy közvetlenül fenyegető jogtalan támadást feltételez. Tehát csak akkor jöhetne szóba, ha S. deszkára való felmászkása vagy az ott ülve maradása jogtalan támadás lenne. S. azonban nem járt el jogellenesen, ha az ő életének megmentése, vagy legalábbis meghosszabbítása céljából cselekedett. A hatályos magyar szabályozás értelmében jogellenességet kizáró végszükség sem jöhet szóba, mivel hiányzik a védett érték/érdek túlsúlya, hiszen K. és S. élete azonos rangú és súlyú jogi tárgy. Márpedig a Btk. 30. § (1) bekezdése értelmében az elhárító cselekménynek kisebb sérelmet kell okoznia, mint amelynek elhárítására törekedett. Mivel jogellenességet kizáró ok nem állapítható meg, K. cselekménye nem csupán tényállásszerű, hanem jogellenes is.

Bűnösség

A bűnösségnek mint az általunk képviselt komplex (pszichológiai-normatív) bűncselekmény-fogalmi elemnek a következő összetevői vannak:

- a megfelelő életkor;
- beszámítási képesség;
- szándékosság, illetve a gondatlanság;
- az elvárhatóság.

A megfelelő életkor adottnak tekinthető. K. beszámítási képessége is kétségen kívülnek látszik, kóros elmeállapotra utaló momentum nem lelhető fel. K. szándékosan is cselekedett, előre láthatta, tudta, hogy a deszkáról vízbe letaszító magatartása S. vízbefulladását okozza és mindezt, ha nem is kívánta, de legalábbis ebbe belenyugodott. Bizonyára az első pillanatokban a tudata elsősorban arra terjedt ki, hogy a deszkán történő egyedüllet érje el és ennek segítségével az életben maradását. Azonban szándékosan cselekszik az is, aki számára magatartásának eredménye kellemetlen ugyan, de tudja, hogy az eredmény bekövetkezik. K. ölési szándéka akkor is fennáll, ha S. halálát csak lehetségesnek tartotta, de a bekövetkezésébe belenyugodott (eshetőleges szándék). Mégis az a kérdés, hogy K. szükséghelyzete miatt a bűnösségét valamilyen ok kizárhatta-e. E tekintetben a bűnösséget kizáró végszükség jöhet figyelembe. Ez a jogintézmény ugyanis azon a gondolaton nyugszik, hogy a cselekmény annak a személynek bűnösnek nem róható fel, aki azt közvetlenül fenyegető, másként el nem hárítható veszély-kényszerhelyzetben követi el. A veszélyhelyzetnek saját vagy mások személye vagy javai ellen kell irányulnia, ez pedig ebben az esetben adott, hiszen K. a legnagyobb életveszélyben van, ami másként – büntetőjogilag közömbös úton – nem elhárítható. Más lenne a helyzet, ha lenne több menekülési lehetőség, például több mentőcsónak vagy deszka. Vizsgálандó az is, hogy K. cselekménye az életveszélyes helyzet elhárítására irányult-e. Az esetből egyértelműen az derül ki, hogy K. a saját vízbefulladását kívánta elkerülni. Ezt a szükséghelyzetet pedig nem K. idézte elő, hiszen a hajótörés létrejöttében a felróhatósága nem állapítható meg. Más lenne a megítélés, ha a hajótörést K. maga idézte volna elő, ez esetben a vízbelökésért büntetőjogi felelősséggel tartozna. Esetünkben tehát a bűncselekmény utolsó fogalmi eleme zárható ki, azaz a bűnösség. K. cselekménye tehát tényállásszerű és büntetőjogellenes, de nem bűnös. Mivel bűncselekmény nem állapítható meg, jogkövetkezményként büntetés nem alkalmazható és K. az ellene indított büntetőeljárásban felmentést kap.⁴⁰

Az előbbi elméleti állásponttal szemben a hatályos magyar Btk. 30. §-a szerinti végszükség mint büntethetőséget kizáró ok azonban a fenti esetben K. javára nem lenne megállapítható, mert a tényállásszerű és büntetőjogellenes cselekményével nem kisebb sérelmet okoz, mint amelynek elhárítására törekedett. Az akkora (vagy nagyobb) sérelem okozása pedig nem vezethető vissza arra a körülményre, hogy K. ijedtségből vagy menthető felindulásból képtelen volt felismerni a sérelem nagyságát. Ez a példa is jól mutatja hazai büntetőjogunkban az elvárhatósággal, illetve annak hiányával összefüggő azt a „törvény fölötti” helyzetet, azt a „joghíányt”, amely az azonos értékű jogi tárgyak, különösen a közvetlenül és másként el nem hárítható veszélybe kerülő kollidáló emberi életek egyikének a másik élet kioltása árán történő mentésével kapcsolatos.

⁴⁰ Vö. BAUMANN, J. – WEBER, U. – MITSCH, W.: i. m. 183–185. p.

FERENC NAGY

FÄLLE UND MEINUNGEN ÜBER DEN NOTSTAND IM STRAFRECHT

(Zusammenfassung)

Die Frage, wie sich Notsituationen, die kein Notwehrrecht begründen, auf die Strafbarkeit auswirken, ist in der Geschichte des Strafrechts unter verschiedenen Aspekten immer wieder gestellt und sehr unterschiedlich beantwortet worden. Lange Zeit dominierte die isoliert-kasuistische Erörterung oder Regelung einzelner Konstellationen, und die Bestrebung, die Notstandssituationen einem allgemeinen Begriff zuzuordnen, entwickelte sich erst später. Ab dem 20. Jahrhundert wird der Notstand sogar differenziert beurteilt.

In der Abhandlung wird diese Entwicklung der Notstandserörterung und – Regelung dargestellt. Der Anfang handelt von der kasuistischen Auffassung des römischen Rechts, und ein uraltes philosophisches Beispiel zum Notstandslage wird noch erwähnt, der sog. „Brett des Carneades“. In der fortgehenden Erörterung der Aspekte des Notstands wird darauf eingegangen, wie sich der allgemeine Notstandsbegriff ab dem Mittelalter entwickelte. Am Ende der Entwicklungsdarstellung steht die differenzierte Behandlung des Notstands, deren Kernpunkt darin liegt, ob der Notstand als Rechtfertigungs- oder als Schuldausschließungsgrund wirkt.

Im zweiten Teil der Abhandlung beschäftigt sich der Autor mit problematischen Notstandsfällen aus dem deutschen Recht, das beide Form des Notstands regelt, d.h. den rechtfertigenden Notstand sowie den entschuldigenden Notstand. Danach wird die französische Auffassung des Notstands dargestellt, und schließlich wird auf die englische Rechtslage eingegangen, wo der Notstand immer noch kasuistisch behandelt und nicht gesetzlich geregelt wird.

Zum Abschluss stellt der Autor dar, wie der uralte Fall von Carneades gemäss der heutigen ungarischen und von unserem Lehrstuhl vertretenen Auffassung des Straftat- und Notstandbegriffes beurteilt werden kann.